

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Qo‘lyozma huquqida
UDK 364.3:364.65(575.1)

TURSUNOV ZOHID XO‘JA ORIFOVICH

**O‘ZBEKISTONDA DAVLAT PENSIYA TA’MINOTI
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**

08.00.07 – “Moliya, pul muomalasi va kredit”

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)
ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan
DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar: Muxamedov Farxod Tursunbayevich,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Toshkent shahri – 2025-yil

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	14
1.1-§. Davlat pensiyalarining mazmun-mohiyati, xususiyatlari, turlari va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimidagi roli.....	14
1.2-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimining huquqiy-me'yoriy asoslari va pensiya huquqining qonuniy kafolatlari.....	26
1.3-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimining ilg'or xorij tajribalari.....	43
Birinchi bob bo'yicha xulosa.....	53
II BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING HOZIRGI HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALAR.....	55
2.1-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimining amaldagi holati va unga oid tendensiyalar tahlili.....	55
2.2-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimining samaradorligini baholash uslubi va oshirish omillari.....	71
2.3-§. Jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimi tahlili.....	87
Ikkinchi bob bo'yicha xulosa.....	99
III BOB DAVLAT PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI.....	101
3.1-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimidagi dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	101
3.2-§. Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish va takomillashtirish chora-tadbirlari.....	113
Uchinchi bob bo'yicha xulosa.....	129
XULOSA.....	132
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	137

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon miqyosida pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish va pensiya yoshiga yetgan, boquvchisini yo'qotgan hamda nogironligi bo'lgan fuqarolarni pensiya bilan ta'minlash mexanizmini takomillashtirish rivojlanayotgan va taraqqiy etgan mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridandir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT – United Nations) “Dunyo demografiyasining istiqbollari” nomli hisobotida qayd etilishicha, “65 va undan katta yoshdagi dunyo aholisining ulushi 2022-yildagi 10 foizdan 2050-yilda 16 foizgacha oshadi. 2050-yilga borib butun dunyo bo'ylab 65 va undan katta yoshdagilar soni 5 yoshgacha bo'lgan bolalar sonidan ikki baravar ko'p va 12 yoshgacha bo'lgan bolalar soniga deyarli teng bo'lishi prognoz qilinmoqda”¹. Bu shuni anglatadiki, 65 yosh va undan katta yoshdagilar soni, ya'ni pensionerlar soni boshqa yosh guruhlariga qaraganda tezroq o'sib bormoqda. Bunday tendensiya umr ko'rish davrining uzayib borishi natijasida davlat pensiya ta'minoti bilan bog'liq moliyaviy muammolarning ham dolzarb ahamiyat kasb etayotganligini ko'rsatadi. Shu sababdan ham jahonning aksariyat mamlakatlari ijtimoiy sug'urta va xususiy pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirishga, turli pensiya dasturlarini joriy qilishga, ko'p bosqichli pensiya tizimini yaratishga, jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Jahon banki tomonidan 1994-yilda nashr etilgan “Global qarish inqirozidan ogohlantirish” nomli hisobot natijalariga ko'ra, aholining umr ko'rish davrining uzayib borishi va natijada pensiya to'lovlarini moliyalashtirishda kamomadning prognoz qilinishi bilan aksariyat mamlakatlar tomonidan ijtimoiy sug'urta tizimini rivojlantirish, ko'p bosqichli pensiya tizimini joriy etish, pensiya yoshini oshirish, kech pensiyaga chiqishni moddiy rag'batlantirish, pensiya jamg'armalarining investitsiya faoliyatini kuchaytirish va moliyaviy barqarorligini ta'minlash, turli pensiya dasturlarini joriy qilish, amaldagi pensiya modellarini isloh qilish yo'lida talaygina ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Biroq, aholini pensiya ta'minoti bilan qamrab olish darajasining

¹ World Population Prospects 2022. Summary of Results. Department of Economic and Social Affairs Population Division. United Nations New York, 2022. [Старение | Организация Объединенных Наций](#).

sustligi va pensiya to'lovlarini moliyalashtirishning Davlat budgetiga tobora ko'proq bog'liq bo'lib qolayotganligi asosiy muammolardandir. Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT – International Labour Organization)ning 2024–2026-yillarda butunjahon ijtimoiy himoya bo'yicha ma'ruzasida ta'kidlanishicha, “Yoshga doir pensiyalar dunyoda ijtimoiy himoyaning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. 2023-yilda dunyo miqyosida pensiya yoshidagilarning 79,6 foizi yoshga doir pensiya bilan ta'minlangan, biroq qonunda belgilangan pensiya yoshiga yetgan 165 millondan ziyod kishi bunday pensiyalar bilan ta'minlanmagan”². Bu esa global miqyosda pensiya ta'minotining qamrov darajasini oshirish, pensiya to'lovlarini moliyalashtirishning samarali mexanizmini yaratish, fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish borasida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borilishi zarurligini taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish konsepsiyasini ishlab chiqish, norasmiy bandlikni qisqartirish va rasmiy bandlikni oshirish orqali pensiya ta'minotining qamrovini oshirish, ko'p bosqichli pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish, pensiyalarni hisoblash va tayinlash tartibini takomillashtirish, pensiya yoshini umr davomiyligiga moslab qayta ko'rib chiqish va pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada “Amaldagi davlat pensiya ta'minoti tizimida mavjud muammolarni tahlil qilish hamda ilg'or xorijiy tajriba asosida pensiya ta'minoti tizimining barqarorligini ta'minlash va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga qaratilgan takliflarni tayyorlash”³ bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Shu bilan birga hanuzgacha munosib pensiya miqdorlariga erishilmaganligi, fuqarolarga, shu jumladan, chet elda mehnat qilayotgan fuqarolarga pensiya tayinlash, pensiya to'lovlarini moliyalashtirish bilan bog'liq muammolarning mavjudligi davlat pensiya ta'minoti tizimining takomillashtirilishi zarurligini ko'rsatmoqda.

² Международная организация труда. Доклад о социальной защите в мире в 2024-26 годах. Всеобщая социальная защита в интересах борьбы с изменением климата и справедливого перехода. Основные выводы и положения ([Доклад масо и мот.pdf](#)).

³ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 23-sentyabrdagi 600-sonli “Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish konsepsiyasini ishlab chiqish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori, 4-xatboshi.